

MEGEMLEKEZÉS

Radu Popa, a régész
(1933—1993)

Ha élne, 60. születésnapján köszönhetnénk, ám az életünk fonalát sodró, gömbölyítő és — fájdalom — oly sokszor időnek előtte elvágó könnyörtelen Párkák arra készítetnek, hogy rövid, de súlyos szenvedés után 1993. február 12-én bekövetkezett halála alkalmából emlékezzünk meg róla.

Erdélyi értelmiségi családból származott; Kolozsváron született 1933. július 23-án. Középiskoláit Segesvárott kezdte, és a fővárosban fejezte be, majd tanulmányait a Bukaresti Egyetem Történelem Karán folytatta. Olyan kiváló tanárok alakították egyéniségét, mint Mihai Berza, Ion Nestor és Dionisie M. Pippidi, a két világháború közötti román régészet és történettudomány legjobb hagyományainak folytatói. Kezdetől fogva vonzalmat érzett mind a régészet, mind a medievisztika iránt, s megadatott neki, hogy Ion Nestor mellett „inaskodhatott” Suceaván, a kialakulóban levő román középkori régészet iskolaásatásán.

Egyetemi tanulmányainak befejeztével, 1956-tól hat éven át Románia Művészeti Múzeumában dolgozott, s közben elvégezte a Jogtudományi Kart is. 1963-ban az Akadémia bukaresti Régészeti Intézetének munkatársa lesz; ekkor kötelezi el magát igazán, egy életre szólóan, a középkori régészetnek. Figyelme mindenekelőtt szűkebb hazája, Erdély korai középkora s azon belül a románsághoz kapcsolható társadalmi-politikai struktúrák tanulmányozása, rekonstruálása felé irányult. Nem mellőzte az elbeszélő források, az oklevelek adatait, ám kutatásai során elsősorban a régészeti emlékekre, mindenekelőtt saját ásatásaira támaszkodott. Életművének egyik méltatója kiemelte, hogy a középkori román államok kialakulásának kérdéskörét tárgyaló tudósok (így Maria Holban, Șerban Papacostea) tanulmányait, melyek elsősorban írott forrásokra épülő fejtegetések, Radu Popa szerencsésen egészítette ki terepkutatásaival, a földben rejtőző emlékek feltárásával-megszólaltatásával (1. Andrei Pippidi: *Epitaf. „22”*, IV. 1993. 7. sz.). Könyvei, tanulmányai közül már tartalmuknál fogva kiemelkednek a *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* (Máramaros földje a XIV. században), Buc. 1970. és a *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului* (A román középkor kezdetei. Hátszeg földje), Buc. 1988. című munkák.

Műveinek Ion Chicideanu által összeállított (és a bukaresti *Dacia* című régészeti és ókortörténeti kiadvány 1993. évi kötetében megjelenendő), 166 címet felsoroló jegyzéke 6 könyvet, 74 tanulmányt, 7 ásatási jelentést, 18 műemlékkaulzt, lexikonokba, enciklopédiákba írt szócikkeket, eseménybeszámolót, nem szaklapban megjelent cikket, 5 fordítást, előszót, kiadásgondozást és 56 könyvismertetést foglal magába. Megragadó érdeklődésének tág köre, mely egyaránt kiterjedt a településtörténet, az urbanizáció, az építészet, a mesterségek, a művelődés, a társadalmi-politikai struktúrák, az egyház-szervezet, valamint a régészeti kutatás módszertanának kérdéseire. Figyelemre méltó a magyar régészet és történettudomány eredményeinek számontartása: munkáinak tudományos apparátusa mellett erről tanúskodik 16 könyvismertetése is.

Radu Popa maga is vallotta a keleti romanizmus folytonosságát a Duna alsó folyásától északra fekvő területeken is, s abban sem kételkedett, hogy a Kárpát-medence keleti felében a románság már jelen volt a honfoglaló magyarok feltűnésekor. Ám azon kevesek közé tartozott, akik hűvös tárgyilagossággal, a források és a szakirodalom alapos ismeretében, álhazafias indulatok és buzgólkodások nélkül, a rejtőzködő történelmi igazság feltárásának szándékával igyekeztek közeledni a romániai késő ókor és korai középkor „forró” — nemegyszer mesterségesen felforrósított — kérdéseihöz. Azon kevesek közé tartozott, akik nem voltak hajlandók térségünkben csupán „őshonosokat”, dáko-románokat, korai vagy későbbi románokat látni, egy tollvonással elintézték vagy tudomásul sem véve a germánok, szlávok, türkök — s nem utolsósorban a magyarok — jelenlétére, szerepére vonatkozó adatokat.

Szakmai tisztessége miatt nemegyszer szembekerült az 1989 decemberében bekövetkezett fordulat előtti hivatalos történetírás (az ún. „román historikus front”) képviselőivel, politikai irányítóival. Nem állt be az érvekkel és józan ésszel dacoló „historiográfiai patriotizmus” követőinek és művelőinek népes és hangos táborába; nem vállalt közösséget azokkal, akik egymást túllicitálva magukévá tették a hatalom ama törekvését, hogy a kiszolgáltatottság útjára terelt román történetírást politikai-nacionalista célok eszközévé alacsonyítsa.

Tudatában volt a román tudományos életben — s nem utolsósorban éppen a historiográfiában — végbemenendő tisztulási folyamat szükségességének. Nemcsak kiadta Vlad Georgescunak eredetileg Münchenben megjelent könyvét a kommunista hatalom szolgálatába szegődött és annak hullámvásait híven követő 1944 és 1977 közötti román történetírásról, de terjedelmes utószavában saját tapasztalatai alapján ki is egészítette azt, továbbvitte Vlad Georgescu mondandóját: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944—1977*. Ediție îngrijită de Radu Popa. (Politika és történelem. A román kommunisták esete. 1944—1977. A kiadást gondozta Radu Popa.) Buc. Humanitas 1991. 167 l.

Amikor a bukaresti Régészeti Intézet égisze alatt megjelenő *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* (SCIVA) új rovatot indított a kommunista diktatúra korabeli, hamisításoktól, torzításoktól terhes román régészet és ókorkutatás bírálatának szándékával (1. Petre Alexandrescu: *Prefață*. SCIVA XLII. 1991. 3—4 sz. 153.), Radu Popa elsőként vállalkozott térségünk története egyik „legkényesebb” korszakának ilyen szempontú vizsgálatára: *Observații și îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie* (Megjegyzések és kiigazítások Romániának az ezredik év körüli történetéhez), uo. 154—188. Szókimondó észrevételeit, amelyek nem kímélik a levitézlett vagy a ma is trónoló tekintélyeket, néhány — a korra jellemző — mű elemzése kapcsán fogalmazza meg, különösen három munkára térve ki részletesebben: *Istoria militară a poporului român*. I. *Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul a XIV-lea* (A román nép hadtörténete. I. A legrégibb időktől a XIV. századig. Gondozta: C. Olteanu, Șt. Pascu, I. Ceaușescu). Buc. 1984; Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei* (Az erdélyi vajdaság) I. Cluj-Napoca 1971 és Ștefan Olteanu: *Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII—XI*. (A román társadalom az ezredfordulón. VIII—XI. század). Buc. 1983. Radu Popa tanulmánya, mely német nyelven már olvasható: *Die Geschichte Rumäniens um des Jahr 1000. Bemerkungen und Berichtigungen* (Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde XV[LXXXVI]. 1991. 1. sz. 11—30.) megérdemelné, hogy magyarul is hozzáférhetővé váljon.

Szakterületének helyzetéről megállapítja, hogy a második világháború után kibontakozott román középkori régészet — mint a hazai történelemkutatás egyik ága — gyors fejlődésnek indult, ám hamarosan egyre erősödő tudományon kívüli nyomásnak lett kitéve. A hatalom s a történettudomány körül bábáskodók elsődleges jelentőséget tulajdonítottak e diszciplína által kutatott időszaknak, s az elért eredmények vitathatatlanok. Ám úgy tűnik, írja Radu Popa, hogy — különösen az utóbbi évtizedekben és különösen Erdély vonatkozásában — „a cél inkább az előre gyártott igazságok megerősítése volt, mintsem a tanulmányozott térség vagy időszak valamely szeletének elmélyült megismerése”. Az eredmény? Egy jobbra bizonyítékok, valóságghűség és hihetőség híján való kép kialakítása az elmúlt ezredforduló körüli évszázadok társadalmáról. Egy ilyen történelmi képnek a köztudatba való becsempészése azonban még a hazafisággal sem indokolható, „hisz egyetlen népnek sem lehet érdeke egy képzeletbeli múlt befogadása” — írja.

Számos nemzetközi kongresszuson, szimpóziumon, történész- és régészetalálkozáson (így a Román—Magyar Történelmi Vegyes Bizottság összejövetelein) vett részt; műveltségével, szaktudásával, tényekre támaszkodó, urbanus érvelésével, rokonszenves egyéniségével elnyerte külföldi kollégái megbecsülését.

Radu Popa nemcsak tudós kutató volt, de vállalta a tudományszervezés hálátlan feladatát is: igyekezett életet lehelni azokba az intézményekbe, amelyek biztosíthatták a régészeti-történelmi kutatás és az azzal szorosan összefüggő műemlékvédelem zökkenőmentes működését. 1976 és 1981 között — D. M. Pippidi professzor mellett — aligazgatója volt a bukaresti Régészeti Intézetnek, és sok éven át tagja (1991-től alelnöke) a hazai archeológiai kutatásokat irányító-koordináló Országos Régészeti Bizottságnak. E sorok írója, aki 1990 tavaszától vesz részt a Bizottság munkálataiban, személyesen is meggyőződhetett Radu Popa felelősségteljes, következetes, a kutatás érdekeit (és nem a kutatók személyes ambícióit) támogató állásfoglalásairól. Kiallt azért, hogy a régészeti kutatás fegyelmezettebbé váljék; nem kis szerepe volt például abban, hogy az utóbbi években a Bizottság megtagadta az ásatási engedélyt az antik és középkori emlékek feltárásához, ha nem biztosították a felszínre kerülő épületmaradványok konzerválását is.

Itt említenők meg kiadói-szerkesztői tevékenységét is: szerkesztőbizottsági tagja, 1974-től felelős szerkesztőhelyettese volt a már említett SCIVA című régészeti és ókortudományi folyóiratnak, 1990-től pedig főszerkesztője lett a Műemlékvédelmi Bizottság (Comisia Monumentelor Istorice) két, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* és *Revista Monumentelor Istorice* című kiadványának. Radu Popának is érdeme, hogy e szakfolyóiratokat a nemzetközi tudományos világ számon tartja.

Tevékeny tagja volt a nemzeti műkincsek védelmére létrehozott országos bizottságnak és a lelőhelyek, műemlékek restaurálását, megőrzését és közkinccsé tételét szolgáló, az UNESCO égisze alatt működő nemzetközi fórum (ICOMOS) romániai bizottságának egészen addig, amíg a kommunista rendszer mindkét szervezetet felszámolta. Ám, dacolva a vállalt kockázattal, a diktatúra legsötétebb éveiben is volt bátorsága felemelni szavát a lebontásra ítélt műemlékek, történelmi értékkel bíró épületek megmentése érdekében.

A Ceaușescu-rendszer összeomlása után az elsők közt látott hozzá a hazai műemlékvédelem intézményeinek hamvaiból való feltámasztásához és a nemzetközi fórumokhoz való visszairányításához. 1989 karácsonyának első napján az ő intézeti dolgozószobájában jött létre az a Műemlékvédelmi Kezdeményező Bizottság (Comitetul de Inițiativă pentru Apărarea și Îngrijirea Monumentelor Istorice), melynek nyomására már 1990. február 5-

én törvényerejű rendelet szentesítette a Műemlékvédelmi Országos Bizottság, a CNMASI (Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice) újraalakulását, melynek Radu Popa tevékeny alelnöke lett és maradt halála pillanatáig.

Ugyancsak 1990-ben sikerült életre keltenie az ICOMOS Román Nemzeti Bizottságát, melynek elnöke lett. 1991-től a Román—Magyar Vegyes Műemlékvédelmi Bizottság elnökeként és az Európa Tanács Régészeti Bizottságának tagjaként nemzetközi fórumokon is képviselte a hazai régészet és műemlékvédelem ügyét. Ösztöndíjakat szerzett régész- és építészhallgatóknak, fiatal szakembereknek; együttműködési szerződéseket kötött francia-, magyar- és németországi testvérintézményekkel (l. Aurel Trișcu: *Atitudini și altitudini*. „22”, IV. 1993. 7. sz.).

Egyik utolsó, a „22” c. hetilapban megjelent írását is a műemlékvédelemnek szentelte, összefoglalva a kérdés jelenlegi állapotát és az európai normákhoz való felzárkózásához elengedhetetlen jövőbeni teendőket. Halála előtt néhány nappal, utolsó erejével, még részt vett a CNMASI egyik megbeszélésén, jelenlétével is bizonyosságot téve az intézménybe vetett hitéről; s még élt, amikor odaítélték neki az ICOMOS kelet-európai díját, amit nevében már csak munkatársai vehettek át...

„Noha átélte a nemzeti-kommunista időszak különböző periódusait, Radu Popa egyénisége országának legmaradandóbb, felvilágosultabb és európaibb hagyományainak, a szűk látókörű és agresszív provincializmus terheitől mentes historiográfia igénylésének szellemében alakult” — írja róla Petre Alexandrescu (*Un ctitor*. „22”, IV. 1993. 7. sz.). Nem véletlen, hogy 1989 decembere után elkötelezte magát a törekény romániai demokrácia megszilárdítását célzó törekvéseknek. Alapító tagja volt a Társadalmi Dialógus Csoportnak, s tevékeny munkatársa a csoport „22” című hetilapjának. E minőségében (is) több hazai és külföldi megbeszélésen vett részt; számos cikket írt; megnyilatkozásaiban — szakterületének határain túl — mindig súlypontosan szerepelt a jogállam szükségszerű megteremtésének gondolata.

Személyében nem csak kiváló tudóst, de az európai gondolatnak elkötelezett értelmiségit veszítettünk, olyan embert és polgárt, akinek erkölcsi tartására, józan bölcsességére még nagy szükség lett volna e változóban lévő ország — szélsőségektől, tudatosan szított konfliktusoktól terhes — közéletének. Egy Prágában Európa régióiról tartott tanácskozásról hazatérőben, a Románia történelmi-földrajzi helyzetéről kialakult-kialakuló képről elmélkedve megjegyzi, hogy „az olyan magatartások és aktusok, amelyek révén az utóbbi időben Kolozsvár polgármestere jeleskedik, nemcsak a »közép-európai« státusunk elvesztéséhez vezetnek, [...] hanem még a Balkánról is kirekesztenek, valahová Kurdisztán tájaira vetvén bennünket, az egykori »elvbarát«, Szaddam Husszein közvetlen szomszédságába” (Radu Popa: *Europa est-central-sud-răsăriteană*. „22”. III. 1992. 25. sz.).

Bízunk benne, amint Radu Popa is hitte, hogy nem így lesz. De ne feledjük — Petre Alexandrescu búcsúszavait idézve —, hogy „az irány, melyet a változás vesz, immár tőlünk függ, akik megmaradtunk, megfogyatkozva, de rendíthetetlenül”.

László Attila